

Het ongewone dagelijks leven

Tentoonstelling 'Gewoon, de jaren '40'

Ernest Verhees

Voor de derde keer heeft het Noordbrabants Museum gekozen voor een tentoonstelling gewijd aan een decennium: de jaren veertig. In tegenstelling tot de gemoedelijke jaren vijftig en de wilde 'seventies' is dit wel een lastiger tijdvak voor een gezellig dagje uit. Met de titel 'Gewoon, de jaren '40' lijkt het Noordbrabants Museum dit toch een beetje mogelijk te willen maken. Maar was het dagelijks leven in de jaren 1940-1944, waar sterk de nadruk op ligt in de tentoonstelling, wel zo gewoon?

De eerste associaties met de jaren veertig zijn toch die van oorlog en bezetting, schaarste en hongersnood, verwoesting en wederopbouw en de strijd in Indonesië. Het Noordbrabants Museum wil echter een ander beeld naar voren brengen: dat van het gewone, dagelijkse leven zonder 'goed' of 'fout' of de verschrikkingen van de bezettings- en oorlogstijd.

Duitse soldaten voeren samen met kinderen duiven op de Parade, 16 mei 1940. Het bijschrift bij deze foto op de tentoonstelling: 'Los van de uniformen is de oorlog op deze foto ver weg.' (Collectie NIOD/Beeldbank WO2)

Een genuanceerder beeld van deze jaren was ook een van de doelstellingen van het in april van dit jaar verschenen *'Wegens bijzondere omstandigheden...'*, *'s-Hertogenbosch in bezettingstijd 1940-1944*. In de Bossche geschiedschrijving en in de herdenkingen ging de aandacht tot dan toe namelijk alleen uit naar de bevrijdingsperiode waarbij veel slachtoffers vielen en er echt sprake was van een oorlog. Het boek richtte zich echter voornamelijk op de periode mei 1940 tot en met september 1944, een periode van 'bijzondere omstandigheden' zoals de toentertijd veelgebruikte uitdrukking luidt. De redactie heeft op basis van archiefonderzoek bewust voor deze term gekozen en niet voor 'normaal' of 'gewoon' als aanduiding voor deze periode. De conclusie in het artikel over het dagelijks leven was juist dat níet alles zijn gewone gang ging, ook al was dat de wens in de krant in mei 1940. Zelf heb ik mijn artikel over de sport *'Gewoon' doorgaan* genoemd. Want was het wel allemaal zo gewoon, na mei 1940? Dat de sport doorging, valt uiteraard niet te ontkennen, maar de opvallende groei van sporters en toeschouwers vanaf 1940 geeft al enigszins aan dat dit niet 'gewoon' was. En of ze nou wel of niet gewenst waren, er golden Duitse verordeningen en regels die nieuw (dus ongewoon) waren en het sportleven beïnvloedden. Sportverenigingen hadden daarnaast te maken met algemene problemen tijdens de bezettingstijd als verbodsbepalingen, Duitse militairen en instanties, vervoersproblemen, de Jodenvervolging en vooral goederenschaarste. Katholieke sportorganisaties verdwenen door de gelijkschakeling van het toneel. Sport en politiek konden dus zeker niet gescheiden worden, zoals sommigen toen dachten.

Aanpassen

Het ingrijpen van de Duitsers in alle onderdelen van de Nederlandse samenleving en de Duitse aanwezigheid op zich waren voortdurend merkbaar en zorgde er voor dat niets meer 'gewoon' of 'normaal' was, vergeleken met de jaren vóór de bezetting. Niet voor niets wordt in de literatuur voortdurend gesproken over 'aanpassing' (of 'accommodatie') door de Nederlandse bevolking aan de nieuwe situatie. Aanpassen veronderstelt dat het leven (van vóór de aanpassing) *niet gewoon* voortgezet kon worden. Gedurende de bezettingstijd werd de invloed op het dagelijkse leven en daarmee de noodzakelijke aanpassing steeds groter. Vervolgens luidt de algemene stelling dat daardoor voor de grote meerderheid in de eerste jaren geen aanleiding was om in verzet te komen en dat de Nederlanders überhaupt alleen aan het eigen, letterlijke overleven

Café 't Kleine Groenhuis op de Markt (thans Coquille), juni 1941. Een man zit alleen van een biertje te genieten, het leven gaat door. Bij nadere bestudering blijkt het een Duitse militair te zijn. Zit hij daarom zo alleen? Is het hele terras net leeggelopen toen hij daar ging zitten? Of is hij gewoon wat aan de vroege kant? (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

dachten.¹ De opvatting dat de grote meerderheid aan de 'goede' kant stond en tallozen in het verzet zaten, werd vervangen door de gedachte dat de Nederlanders vooral werden geleid door pragmatisme. De bekendste verdediger van deze stelling is Chris van der Heijden in zijn boek *Grijs verleden* uit 2001. De algemene conclusie van hem is dat het allemaal wel meeviel met de Nederlandse heldhaftigheid én met de doorstane ellende. Het leven voor de meeste mensen was min of meer gewoon doorgegaan, alsof er weinig of niks aan de hand was na mei 1940.

Een ongewone tijd

Het Noordbrabants Museum lijkt door de keuze van de term 'gewoon' in de titel van de tentoonstelling bij deze visie aan te sluiten, zonder daar de moraliserende (veroordelende) kritiek van Van der Heijden aan te koppelen. De openingszinnen van Van der

Heijden passen prima bij de tentoonstelling: ‘Eerst was er de oorlog, daarna het verhaal van die oorlog. De oorlog was erg maar het verhaal maakte de oorlog nog erger’.² Dat verhaal verdiende volgens Van der Heijden correctie of op zijn minst nuancering want was gekleurd en vertelde niet alles. De tentoonstelling heeft hetzelfde doel. Pascal Viskil, conservator van het museum, vertelde in de pers dat het politieke verhaal van de jaren veertig uiteraard niet ‘gewoon’ was. Maar er was daarnaast nog een ander verhaal, dat van gewone mensen die naar de film, het strand of een sportwedstrijd gingen in hun vrije tijd. Hij schrijft zelf: ‘Uit historisch onderzoek is gebleken dat ondanks alles het dagelijks leven gewoon doorging’.³ Het dagelijks leven, losgekoppeld van de politiek, staat centraal dus. Het gewone leven, waarin als altijd geslapen, gegeten, gewerkt en ontspannen werd. De tentoonstelling begint met een korte blik op het politiek-militaire verhaal, dat zo beeldbepalend is voor deze periode, en biedt ver-

Zwimmers Bossche reddingsbrigade bij ‘De IJzeren Vrouw’ in het prins Hendrikpark, augustus 1944. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

volgens uitgebreid een ‘andere kijk’ op de ‘mense-lijke maat’ van deze jaren.⁴

Deze nieuwe ‘historische laag’ in de tentoonstelling laat vervolgens vooral zien dat het dagelijks leven *niet* gewoon doorging. Schaarste, voedselbonnen, lange rijen voor de winkels, brandstofgebrek, houten fietsbanden, een verduisterde elfstedentocht, Duitse propaganda in de bioscoop en niet te vergeten bordjes met ‘verboden toegang voor joden’. Viskil concludeerde zelf al dat het een ongewone tijd was!⁵ Het leven ging door – hoe kan het ook anders? – maar de bijzondere omstandigheden vroegen vaak om ‘flexibele en creatieve oplossingen’ om dit zo veel mogelijk op een gewone manier vol te houden.

Stemming

Misschien nog wel belangrijker dan de feitelijke 'ongewoonheid' van de bezettingstijd is de beleving hiervan door de mensen die het meemaakten en zich daar toen over uitlieten. Historicus Bart van der Boom gaat hier in *'We leven nog' De stemming in bezet Nederland* uitgebreid op in. De beoordeling van de houding van de Nederlanders gebeurt grotendeels op basis van hun gedrag. Gedurende de bezetting veranderde dat gedrag van meegaan en aanpassen door de aantasting van het eigen, dagelijkse leven naar tegenstribbelen en in verzet komen. Veelal wordt de ontwikkeling van de stemming hier gelijk aan gesteld en veel historici veronderstellen een stemmingsverandering als verklaring voor de gedragsverandering. Een verklaring voor deze stemmingsverandering is nauwelijks onderzocht. Van der Boom toont aan de hand van stemmingsberichten en dagboeken aan dat het huidige, moderne geschiedbeeld van de stemming in Nederland onjuist is.⁶ De belangrijkste conclusie van Van der Boom in dit verband: 'Het leven *was* niet normaal, het leven *leek* soms normaal'.⁷ *Gewoon, de jaren '40* mist deze belangrijke toevoeging bij haar poging een nieuw beeld te schetsen van deze tijd. Het grootste probleem van foto's en films is juist dat ze alleen de zichtbare werkelijkheid in beeld brengen en niet of zeer beperkt de stemming of de sfeer waarin de gebeurtenissen of activiteiten plaatsvonden. In de tentoonstelling komt dit probleem enigszins naar voren door de pogingen de verhalen achter de foto's te vertellen. Hans Aarsman doet dit elke donderdag zeer lezenswaardig in de Volkskrant bij een actuele foto en heeft nu zijn interpretaties gegeven bij diverse oorlogsfoto's. In zijn herkenbare stijl en met een groot oog voor detail weet hij rake typeringen te geven. De werkelijke verhalen achter de foto's blijven onbekend. De betrekkelijkheid van foto's als bron wordt via geavanceerde technieken toegelicht door het inkleuren van een foto en het langzaam opbouwen van de onderdelen van een foto. Een foto met Duitse soldaten en kleine kinderen die op 16 mei 1940 samen duiven voeren op de Parade in 's-Hertogenbosch krijgt zo extra aandacht.

Mooie naam

Het was in de jaren veertig zeker niet alleen verschrikkelijk, zoals een mevrouw boos reageerde op de titel van de tentoonstelling. De herinneringen en beeldvorming zijn lang te veel gericht op het oorlogsverleden en de daarbij, bijna vanzelfsprekend horende ellende en ontberingen. In een poging een vertekend beeld van de jaren veertig te corrigeren is

het Noordbrabants Museum in de titel, in de publiciteit en soms in de toelichtingen helaas doorgeschoten. Gelukkig kwam in de voorafgaande publiciteit ook een mevrouw aan het woord die enkele foto's aan het museum had geleend: 'Ze hebben wel een mooie naam verzonnen voor de expositie, maar gewoon is toch niet helemaal het juiste woord'.⁸

Noten

- 1 '(...) de meeste Nederlanders hielden zich niet met verraad of verzet bezig, maar met de zeer menselijke vraag hoe deze onzekere en gevaarlijke jaren met zo min mogelijk kleerscheuren door de te komen. Zo'n houding lijkt eerder een algemeen menselijke reactie dan een typische Nederlandse.' Uit: H.A.M. Klemann, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002), p. 21.
- 2 Chr. van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (8e druk, Amsterdam 2003), p. 9.
- 3 *Noordbrabants Museum Nieuws*, jrg. 24 (september 2008), p. 1-5.
- 4 Tekst tentoonstelling: 'In vogelvlucht toont deze corridor de jaren '40 van politici en militairen. Daarna maken politiek en oorlog ruimte voor de menselijke maat van dit decennium.'
- 5 'Wie de talloze foto's en films bekijkt in *Gewoon de jaren '40* wordt verrast door de soms oer-Hollandse taferelen die gewoon blijven bestaan in deze ongewone tijd.' In: *Noordbrabants Museum Nieuws* a.w., p. 5.
- 6 Vgl. 'Deze zienswijze lijkt goed te passen bij het gedrag van de Nederlander, maar doet aan zijn stemming geen recht. Ze weerspiegelt de zichtbare werkelijkheid, maar niet de perceptie van die werkelijkheid.' B. van der Boom, *'We leven nog' De stemming in bezet Nederland* (Amsterdam 2003), p. 13, citaat p. 135.
- 7 Van der Boom, *'We leven nog'*, p. 132.
- 8 *Brabants Dagblad*, 22 september 2008.

De tentoonstelling in het Noordbrabants Museum is nog t/m 4 januari 2009 te bezichtigen.